

Három világ

Senki sem vitatja, hogy az internet létrejötte és univerzális használata jelentősen befolyásolja az emberek életét. Univerzális használatról beszélhetünk, hiszen az internethasználók száma jelenleg körülbelül 5,5 milliárd, ami a ma élő emberek több mint 67%-a – és ez a szám évente átlagosan három százalékkal nő. Mindennapi tapasztalataink és az internetkutatók elemzései egyaránt azt mutatják, hogy az internet az emberek életének minden területén jelen van, illetve, hogy az internet képes befogadni és hordozni az emberi élet minden vonatkozását. Az internet „mindenütt jelenvalóságával” kapcsolatban hosszabb ideje lényegében egyetértés uralkodik az elemzők körében.¹

Az extenzív viszonyok áttekintésénél sokkal nehezebb feladat a hatások intenzitását felmérni, azaz felismerni és megérteni az emberi élet minőségének, az ember világának, az emberi természetnek az internethasználat következtében végbemenő esetleges változásait. Ez ügyben nincs konszenzus. Az elterjedt értelmezés szerint az internethasználat szükségszerű, változatos, markáns társadalmi és kulturális hatásokkal jár, s a feladat ezek feltárása, valamint kritikai értelmezésük révén a társadalmi és kulturális következmények azonosítása. Ezúttal azonban emellett szeretnénk érvelni, hogy ennél többről van szó: nem pusztán a társadalom és kultúra átalakulása zajlik, hanem napjainkban alakul ki és ölt formát egy új emberi létezési mód, s az ebben a folyamatban való, többé-kevésbé tudatos részvétel korunk alapvető meghatározottsága.

Az új emberi létmódot *hálólétnek* fogjuk nevezni,² és a korábban kibontakozott emberi létmódokra – a természetire és a társadalmira – ráépülő, *harmadik* létmódként azonosítjuk. A három létmód által létesített létszférákat – némi egyszerűsítéssel – *világoknak* is nevezhetjük, s ilyenformán deklarálhatjuk, hogy az internethasználat következtében az ember immár a természeti, a társadalmi és a hálólét szféráit magában foglaló *három világ* polgára.

1 | Az internetkutatás egyik legfontosabb szervezője az 1998-ban alapított *Association of Internet Researchers* (AoIR) – <https://aoir.org/> (utolsó megtekintés: 2024. 8. 21.) – sok ezer kutatóval, éves konferenciákkal, kiadványokkal. Az 'Ubiquity' már a 2004-es sussexi konferenciáján fő téma volt.

2 | A magyar „hálólét” kifejezés alkalmas elnevezésnek tűnik. Angolul eddig a „web-life” kifejezést használtam, de mostanában úgy látom, hogy helyesebb volna a „netiety” vagy a „netity” kifejezések alkalmazása.

Technikai konstrukciók

Az arisztotelészi természetfilozófia – valamint az azon alapuló 21. századi technika-filozófia – nyomán minden olyan létezőt, amelyik nem „természet adta” módon létezik, amelyik nem „tartalmazza magában a változás és nyugalom elvét”, amelyik nem „terem”, hanem létenek és változásainak forrása másban van, mesterséges létezőnek tekintünk, és előállításának, illetve változtatásának módját *technikának* nevezzük. Az egész emberi világ (materiális és mentális) technikákkal készül. A technika az emberi cselekvés ama aspektusa, amely megvalósítja az embernek egy adott szituáció fölötti uralmát. A technika valamilyen szituáció feletti sikeres kontroll, amelynek következtében a szituáció nem természet adta módon, hanem (legalább részben) az ember által kitűzött célok szerint alakul. Technikák működtetése következtében mesterséges létezők végtelen sokasága jön létre. Történeti perspektívában a technika az emberi viszonyoknak, illetve az embernek magának a létrehozójaként és fenntartójaként nyilvánvalóan egyidős az emberrel, s az emberi lét örök adottsága.³

Mesterséges létezők előállítása során a „technikai termék” befogadja, majd megtartja és létezése alatt hordozza a technikai ágens, azaz az ember által az adott technikai szituációban megvalósítani kívánt célokat, előállítani kívánt értékeket. A mesterségesség minden technikai termék közös értéke, emellett a mesterséges létezőkbe a technikai procedura során „beépített” értékek nyomán formálódik az adott technikai termékek konkrét, mesterséges, „értékterhelt” természete.

Technikatörténeti, technika-filozófiai és technikasociológiai elemzések sokasága ábrázolja és értelmezi azokat a folyamatokat, amelyek során egyes technikák, illetve egész technikai rendszerek keletkeznek és működnek meghatározott társadalmi érdekviszonyok következtében, meghatározott értékrendek által motiváltan és azok által átitatottan.⁴

Mindemellett vegyük észre, hogy az egyes technikákat determináló társadalmi viszonyok, a releváns érdekek és értékek maguk is mesterséges létezők, vagyis maguk is technikai termékek. Azaz adott korszak technikái, a mesterséges termékekbe foglalt értékek realizálása révén, folyamatosan fenntartják és működtetik a korszak társadalmi és kulturális értékvilágát.⁵ Valójában tehát a technikák, valamint a társadalom érdekviszonyai és értékvilága között kölcsönös *determináció* áll fenn: nemcsak arról van szó, hogy ember(i közösség)ek határozzák meg a technikai termékekbe beépített

3 | Ropolyi László: *Az Internet természete. Internetfilozófiai értekezés.* Typotex, Bp. 2006. (A továbbiakban Ropolyi: *Az Internet természete*); Ropolyi László: Technology as an Aspect of Human Praxis. In: *Essays in Post-Critical Philosophy of Technology.* Szerk. Héder Mihály–Nádasi Eszter. Vernon Press, Wilmington, Delaware 2019. 19–31. (A továbbiakban Ropolyi: *Technology as an Aspect of Human Praxis*); valamint Ropolyi László: Sustainability versus Web Life Construction. *Acta Universitatis Sapientiae, Communicatio* 9. 2022. 15–34. (A továbbiakban Ropolyi: *Sustainability versus Web Life Construction*). Az itt hivatkozott technikafelfogás a szokásos értelmezéseknél általánosabb, „cselekvéseméleti” orientációjú. A technika-filozófiák közül a kritikai technika-filozófiához áll legközelebb, lásd pl. Andrew Feenberg: *Questioning Technology.* Routledge, London 1999. (A továbbiakban: Feenberg: *Questioning Technology*.)

4 | Vö. pl. Feenberg: *Questioning Technology*; Wiebe E. Bijker–Thomas P. Hughes–Trevor Pinch (eds.): *The Social Construction of Technological Systems. New Directions in the Sociology and History of Technology.* The MIT Press, Cambridge MA. 1987. (A továbbiakban Bijker–Hughes–Pinch: *The Social Construction of Technological Systems*); Ropolyi: *Az Internet természete*.

5 | McLuhan nyomán ezt az összefüggést az irodalomban (a társadalomra vonatkoztatott) technikai determinizmusként is szokták említeni.

értékeket, hanem a fordított determináció is érvényesül, azaz csakis megfelelő technikák működése következtében létezhetnek adott társadalmi viszonyok és értékrendek. A determináció a komplex rendszerekre jellemző módon cirkuláris/kölcsönös jellegű.

Más szóval: minden korban (szabad) emberi (közösségi) cselekedetek következtében létezik és működik az érdekekkel és értékekkel átitatott konkrét társadalmi-technikai komplexum.⁶ Amelyben a technikai termékek létrejöttük során befogadják, használatuk során pedig létrehozzák és fenntartják beépített értékeit.

A társadalmi-technikai komplexum értelmezésére egy „konstruktivista” nézőpontot ajánlunk – annak részletezése nélkül, hogy ez milyen szemléletmódok (radikális konstruktivizmus, szociálkonstruktivizmus, történelmi materializmus, tudásszociológia, társas ismeretelmélet, kulturális tanulmányok, tudomány- és technikatanulmányok stb.) miféle komponenseire alapozva épül fel.

Efféle konstruktivista nézőpontból az emberi történelem utóbbi évtizedeinek legfontosabb fejleménye, hogy a társadalmi lét újra előállításának hagyományos, az anyagi viszonyok manipulálására alapozott ipari formája elveszítette évszázadokig fennálló dominanciáját, s a társadalmi lét újratermelésében a *reprezentációs* (információs, kommunikációs, kognitív, kulturális) technikák, illetve az alkalmazott technikák reprezentációs funkciói váltak meghatározóvá. E technikák kiterjedt használata miatt manapság posztindusztriális, tudásalapú, információs, kockázati vagy hálózati társadalomként is jellemzik korunk társadalmát. Valóságfelfogásunk is alapvetően átalakul, s a valóság értelmezésében meghatározó szerepet játszik a *virtualitás* fogalma.

Az internet konstrukciója

Történetének kezdeti szakaszában úgy tűnt, hogy az internet csupán egy szokatlan módon kialakított infokommunikációs technika, de a helyzet gyorsan megváltozott. A technikákat használók érdekei, elképzelései és igényei rendszeresen átértelmezik az „eredeti” tervezői szándékokat,⁷ és az általuk generált változások következtében a technikák átalakulnak. Az internet és használata ma már folyamatosan formálódó sajátosságos társadalmi-technikai komplexumként hordozza, és meghatározó módon alakítja az emberek életviszonyait és kultúráját. Az ilyen módon azonosított életviszonyokat hálólétnek, ezt a kultúrát pedig (inter)netkultúrának vagy hálókultúrának mondjuk.

A hálólét jellegének és természetének megértése érdekében vessünk egy pillantást formálódásának körülményeire és folyamataira. Alapvető jelentőségű, hogy az internet egész eddigi történetére úgy lehet tekinteni, mint a modern világállapot, a modernitás válságára adott, a 20. század közepétől kibontakozó, gyakorlati következményekkel terhelt kritikai reagálásra.

A modern világállapot ötszáz éves történetének végződése az utóbbi évtizedeket meghatározó, civilizációs fejlemény. A modernitás programjának félresiklott megvalósulása a modernitás vízióinak, teljesítményének és produktumainak radikális értékvesztését eredményezte. Így a 20. század során kibontakozott és elmélyült egy gazdasági, politikai, kulturális, az egész modern világrendszert átfogó válságfolyamat.

6 | Vö. Ropolyi: *Technology as an Aspect of Human Praxis*; Ropolyi: *Sustainability versus Web Life Construction*.

7 | Bijker-Hughes-Pinch: *The Social Construction of Technological Systems*.

Válságnak nagy, összetett (komplex) rendszerek átalakulási folyamatát nevezzük. Ennek során egy összetett rendszer adott módon való létezésének feltételei megszűnnek, a rendszer szétesik, majd újjászerveződik, azaz egy új rendszer keletkezik. Válságjelenségekről ennek a folyamatnak az azonosítása és értelmezése kapcsán érdemes beszélni. A rendszer összetettségének, illetve nagyságának az a jelentősége, hogy ilyen rendszereknek nincsenek tudományos elméletekbe foglalható, konzisztens leírásai, így változásaik értelmezéséhez sem vehetjük igénybe a hagyományos dinamikai elgondolásokat. Válságok kibontakozása során az addig jól működő totalitásszervező hatások (termelési viszonyok, ideológiák, világképek, paradigmák, stílusirányzatok stb.) veszítenek hatékonyságukból, megínog az egyetlen „rend” érvényessége, illetve az érvényességébe vetett hit, a világ, illetve a világfelfogás pluralizálódik, majd új rend keletkezik.

A modernitás rendszerének válsága nyomán keletkezett intellektuális reflexiókat *posztmodern álláspontként* azonosították, ez a 20. század közepétől mindmáig a világértelmezést meghatározó ideológiaként szolgál. Legfontosabb értékei a *pluralitás*, a *virtualitás*, az *individualitás*, a *töredezettség*, a *hatalomellenesség* és a *benne foglalt modernitás*. Utóbbi azt jelenti, hogy a posztmodern álláspont nem tekinti a modern értékrendszert mindenestül felszámolandónak, mindössze a modernitás értékrendjének feltétlen dominanciáját kívánja megszüntetni, s ezzel biztosít teret a rendszer átalakulási folyamata számára.

A szóban forgó válságidőszak legfontosabb történése, hogy a hitelességét veszített modern világállapot *gyakorlati kritikájaként* létrejön az emberi viszonyok új dimenzióját befogadni és hordozni képes új közeg, az internet, majd az internethasználat során kibontakozik egy új kulturális praxis, a netkultúra, s ennek nyomán egy új emberi létmód, amelyet hálólétként azonosíthatunk.

A létviszonyok átformálásának lehetőségeit a korszak két meghatározó jelentőségű technikai fejleménye/fejlesztése hordozta: a *digitalizáció* és a *hálózati szerveződés* széles körű elterjedése.

A digitális technikák a 20. század közepén, a *digitális számítógépek* létrehozása kapcsán fejlődtek ki. Hamarosan kiderült: minden, ami bármi módon kifejeződik, illetve kifejezhető (írott szöveg, hang, kép stb.) az digitalizálható, azaz minden tapasztalat (egyértelműen) kifejezhető automaták által használható, univerzális gépi nyelven is. A digitális létezőkkel való manipulációkat alapvetően számítógépek végzik. A mai számítógépek már nem kalkulátorok. A digitális reprezentáció korlátlan jellege, valamint a személyi használatú gépek létrehozása nyomán a digitális számítógépek reprezentációs (kommunikációs, információs, kognitív és kulturális) gépekké/eszközökké lettek.

A digitalizálás olyan reprezentációs és interpretációs konstrukció, amelyben természetes emberi érzékszervekkel nem észlelhető és értelmezhető jelekkel dolgozunk. A digitalizáció szükségszerű elfogadásával olyanokká váltunk, akik már nem „hagyományos értelemben” vett emberi lények, hanem valamiféle kommunikációs kiborgok: akik e digitális világban tradicionális emberi szerveiket kiegészítő, alkalmas reprezentációs eszközök igénybevétele nélkül már semmit se tudnak se kifejezni, se befogadni. A digitális létezés eminens módon *virtuális létezés*.⁸

8 | Vö. Ropolyi László: Digitális írásbeliségek. *Korunk* 2014/10. 8–14; Ropolyi László: Digitális identitás – e-személyiség. In: *Lábjegyzetek Platónhoz 18. Az identitás*. Szerk. Daróczi Enikő-Laczkó Sándor. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus Kiadó, Szeged 2020. 245–259. (A továbbiakban Ropolyi: *Digitális identitás*).

Az internet létrejöttéhez vezető folyamatok az 1960-as évek ama katonai projektjeiből indultak ki, amelyek szándéka a katonai hírközlés központosított rendszerét károsító támadás után is működőképes kommunikációs rendszer létrehozása volt. A szándék megvalósításának technikai eszközei a *központ nélküli hálózatba kapcsolt digitális számítógépek*, s a közöttük zajló adatforgalmat speciális formában megvalósító eljárások lettek.

Az ilyen tulajdonságokkal megépített számítógép-hálózatok (amelyekre manapság mint netre szokás hivatkozni) jelentették és jelentik az internet szerveződéseként alapvető szerkezeti komponensét. A központ nélküli hálózat ideájában a modernitás értékrendjével való talán legfontosabb szakítás fejeződik ki, azaz a központ nélküli hálózat a modernitás dominanciáját elutasító, posztmodern álláspont értékrendjét képviseli. Röviden: a (központosított) rendszer modern fogalom, a hálózat pedig posztmodern.⁹ Hasonló a helyzet a digitális reprezentáció mellett való döntéssel is: az analóg lét inkább modern, a digitális lét inkább posztmodern értékeket realizál. Ilyenformán az internet terjedése következtében megvalósul egy fontos átmenet: a digitális számítógépek (amelyek modern konstrukciókként hordoznak bizonyos posztmodern értékkomponenseket is, de) alapvetően modern eszközök, a számítógép-hálózatok pedig már inkább alapvetően posztmodernnek. Azaz a számítógép-hálózatok szerkezetébe és működésébe szándékosan beépített alapvető értékek összhangban voltak a 20. század közepére – azaz éppen a számítógép-hálózatok építésének időszakára – kifejlődő posztmodern álláspont kultúra-, ill. társadalomkritikai értékrendjével.

Am az internet nem maradt meg összekapcsolt számítógépek hálózatának. Noha a számítógép-hálózatok minden korábbi technikai változást meghaladó ütemben bővültek és fejlődtek, a legfontosabb változások mégis használatuk módjával kapcsolatosak. Ezeket részben tudatos konstrukciókon alapuló fejlesztések teszik lehetővé, de sokkal fontosabb tényező, hogy az internethasználók nem passzív követői az internethasználat bevett vagy felajánlott módozatainak, hanem aktív alakítói (ill. alkotói) a hálózatnak és használata módjainak. Így az internet gyakorlatilag folyamatos és jelentős részben kiszámíthatatlan átalakulásban van.

Az internet ma lényegében *ötféle* különböző, de együtt létező és egymást átható *hálózatból* (a net, a web, a közösségi hálózatok, a dolgok internete és a megosztási hálózatok) formálódó komplex létező. Az 1960-as évek társadalmi és kulturális szükségletei nyomán az 1980-as években jött létre az összekapcsolt digitális számítógépek világméretű hálózata, a *net*. Az 1990-es években a hálózat lehetőségeit hasznosítva, a honlapok és a honlapokat összekötő linkek bevezetésével kialakult egy további világméretű hálózat, a world wide web, röviden a *web*. Az együtt létező net és web lehetővé tette, hogy a 2000-es évektől létrejőjenek az ún. *közösségi hálózatok* (legnagyobb a Facebook vált). Mostanság zajlik a használati tárgyak, a mindennapi életet benépesítő eszközök hálózatba kapcsolása, s alakul ki a dolgok internete, az *IoT*. Mindezek mellett az internethasználók körében különféle formákban (pl. peer-to-peer-kapcsolatokon keresztül vagy „streamelve”) folyamatosan jelen van a tartalmak (információk, fájlok, anyagi és szellemi tulajdonok, termékek, tudás, szolgáltatások, események, emberi képességek stb.) szabad megosztására való törekvés, s rendszeresen létesítenek és

9 | Lásd pl. Ropolyi: *Az Internet természete* 5. fejezet.

fenntartanak ezeket lehetővé tévő *megosztási* (üzenetközvetítő, sharing, torrent, dark-net) *hálózatokat*.¹⁰

Az egyes hálózatok önmaguk is intenzíven változnak. A net kezdeti „helyhez kötött” gépekből épített struktúrája a 2010-es évektől kiegészül az „okostelefonok”, azaz a felhasználók személyéhez társított „mobil számítógépek” mobilkommunikációs hálózataival. A web egymást követő realizációi (mostanában bontakozik ki a web 3.0) folyamatosan növelik az interaktivitás és konnektivitás komplexitását. Létrejöttek és dominanciára törnek a (Google, Facebook, X stb. féle) hatalmas hálózati csomópontok/platformok.

Mivel az internet a modernitás válságára adott gyakorlati válasz, így nyilvánvalóan a korszak posztmodern értékrendje által formált. Ez azzal jár, hogy működése során – akár használóinak szándékaitól függetlenül is – a posztmodern értékek folyamatos előállítását és terjesztését is megvalósítja: az internet egy posztmodern értékgenerátor. Több évtizedes története során maga is folyamatosan formálódik – alakítása, értéktartalmainak meghatározása, társadalmi és kulturális hatásainak megismerése és működtetése korunk ideológiai küzdelmeinek legfontosabb terepe.

Az internet létrehozásának és használatának társadalmi és kulturális következményei

Az internethasználatban rejlő lenyűgöző emberi lehetőségeket már az internetezés hőskorától intenzív érdeklődés övezte. Világjobbító felismerések, kulturális és politikai mozgalmak, civil és szakmai szervezetek sokasága kezdte hirdetni az 1980-as évektől a modernitás béklyóitól megszabadított, eljövendő kor nagyszerűségét, az univerzális internethasználat révén lehetővé váló, hatalmas társadalmi és emberi fejlődés perspektíváit. A kultúra totális felszabadulása, radikális pluralizálódása, soha nem látott virágzása, az emberi természet szabad kibontakozása, az individuális függetlenségre és szabadságra alapozott, önként szerveződő közösségek terjedése és más hasonló fejlemények összefonódó áradása új emberi létviszonyokat ígértek. Sok kezdeményezés el is indult (legjelentősebbek talán a szabadszoftver-mozgalom,¹¹ illetve a szerzői jogok kreatív átértelmezése,¹²) de sok elképzelést, tervet, javaslatot, követelést a megvalósítás megalapozottságára kevésbé érzékeny *kiáltványok* és deklarációk fogalmaztak meg és terjesztettek széles

10 | Ropolyi László: Toward a Philosophy of the Internet. *APA Newsletter on Philosophy and Computers* 17/2. 2018. 40–49. (A továbbiakban: Ropolyi: *APA Newsletter*).

11 | Richard Stallman 1983-ban indította GNU szabadszoftver-projektjét, amely a számítógépek programozásában radikálisan új társadalmi és kulturális kontextust teremtett. Néhány jellemző részlet: <https://gnu.hu/gnu-kialtvany.html> (utolsó megtekintés: 2024. 8. 21.). A projekt társadalmi következményeiről: Joshua Gay (ed.): *Free Software, Free Society: Selected Essays of Richard M. Stallman*. Introduction by Lawrence Lessig. GNU Press, Boston 2002. <https://www.gnu.org/philosophy/fsfs/rms-essays.pdf> (utolsó megtekintés: 2024. 8. 21.).

12 | Lawrence Lessig 2001-ben alapította a Creative Commons nonprofit szervezetet a szerzői jogoknak az internethasználat során való újfajta kezelésére. Társadalmi és kulturális vonatkozásokról: Lawrence Lessig: *Szabad kultúra. A kreativitás természete és jövője*. Ford. Antal Ferenc. Kiskapu, Bp. 2005. <https://mek.oszk.hu/03200/03207/html/> (utolsó megtekintés: 2024. 8. 21.).

körben.¹³ Leghíresebbé *A kibertér függetlenségi nyilatkozata* vált, amelyet John Perry Barlow tett közzé 1996-ban.¹⁴

Ipari világ kormányai, fáradt hús-acél óriások! Én a kibertérből jövök, az Elme új otthonából. A jövő nevében kérem a múltat: hagyjon békén minket. Nem vagytok szívesen látottak közöttünk. Nincs felségjogotok ott, ahol mi összegyűlünk.

Nincs választott kormányunk, és nem is valószínű, hogy lesz, ezért nem szólok hozzátok nagyobb tekintéllyel, mint amivel maga a szabadság mindig beszél. Kinyilvánítom, hogy az a globális társadalmi tér, amelyet építünk, természetes módon független a zsarnokságoktól, amelyeket ránk akarnak kényszeríteni! Nincs erkölcsi jogotok uralkodni rajtunk, és nem rendelkeztek olyan végrehajtási módszerekkel, amelyekről valóban okunk lenne félni.

A kormányok valóságos hatalmukat a kormányzottak beleegyezéséből nyerik. Ti nem kértétek és nem is kaptátok meg a miénket. Nem hívtuk meg benneteket erre. Nem ismertek minket, és nem ismeritek a világunkat. A kibertér nem a ti határaitokon belül van.

...

Az Elme civilizációját fogjuk létrehozni a kibertérben. Legyen emberibb és igazságosabb, mint az a világ, amelyet kormányaitok eddig létrehoztak!¹⁵

A korszak számos kulturális és politikai törekvésében, amiként a „kibertér függetlenségének” eszméjében is világosan kifejeződött egy „új világ” igénye, amelynek a megvalósítása az internet közösségi konstrukciójával és használatával kézzelfogható közelségbe került. Az új emberi létviszonyok konkrét meghatározásának, illetve megvalósításuknak ígéretes feladatai azonban nyilvánvalóan a fennálló anyagi és szellemi képződményekkel való konfrontációkban azonosíthatók és oldhatók meg. A „fennálló” és a „kívánatos” értelmezései, valamint a közöttük lévő erőviszonyok alakulása hol perspektivikusnak, hol utópisztikusnak mutatta az új világ konstrukcióját.

A korlátok és lehetőségek megismeréséhez nélkülözhetetlenek az internet-társadalom komplexum átfogó, kritikai elemzései: így láthatóvá tehető az internet értékterheltsége, valamint társadalmi/kulturális/közösségi hatása is. Az alapvető összefüggéseket az internet konstrukciójáról szóló, előző szakaszban már megemlítettük, ám az internethasználat társadalmi és kulturális következményeinek további, végtelen sokaságát nyújtják az internetkutatás különféle szemléletmódú változatai.

A *módszeres internetkutatás* már a hálózatok kiépülésével elkezdődött. A kezdeti elemzések a számítástechnikai, kibernetikai irodalomra, illetve az információs

13 | Lásd pl.: *[/The Conscience of a Hacker/] Hacker's Manifesto*, +++The Mentor+++, 1986. <http://www.phrack.org/issues/7/3.html> (utolsó megtekintés: 2024. 8. 21.). Eben Moglen: *The dotCommunist Manifesto*. 2003. <https://moglen.law.columbia.edu/publications/dcm.html> (utolsó megtekintés: 2024. 8. 21.). Luciano Floridi (ed.): *The Onlife Manifesto: Being Human in a Hyperconnected Era*. Springer, Cham 2014.

14 | John Perry Barlow: *A Declaration of the Independence of Cyberspace*. 1996. <https://www.eff.org/cyberspace-independence> (utolsó megtekintés: 2024. 8. 21.).

15 | Uo. (saját – M. I.-támogatott – fordítás).

társadalom jelenségeit elemző kutatásokra épültek.¹⁶ Az internet specifikumaira érzékeny vizsgálódások az 1990-es évek második felétől alkalmazták a kommunikáció-, kultúra- és médiakutatás módszereit is. A 2000-es évektől az internetkutatás önálló diszciplína, egyetemi tanszékek, kutatóintézetek jönnek létre, nemzetközi szervezetek, tematikus konferenciák szerveződnek, folyóiratok indulnak.¹⁷

Az utóbbi két évtizedben négy internetkutatási eljárás terjedt el:

1) *Modern tudományos leírás.* A modern tudományosság bevett standardjaihoz való ragaszkodás miatt az internetkutatások többsége valamilyen tradicionális tudományos diszciplína módszerei szerint jár el, s ezeket a másutt bevált eljárásokat alkalmazzzák az internet és az internethasználat következményeinek leírásaiban is. Szociológiai, pszichológiai, informatikai, antropológiai, jogi, politológiai stb. vizsgálatokat folytatnak – azaz úgy dolgoznak, mintha az internet vagy annak legalább egy-egy aspektusa a kiválasztott diszciplína eszközeivel adekvát módon megragadható kutatási objektum lenne. Semmi se biztosítja azonban, hogy az internetezés körülményei a hagyományos diszciplínák kompetenciáival kielégítően tárgyalhatók; arról nem is beszélve, hogy a különféle diszciplínákban elért eredmények összegzése nagyon is kérdéses.

2) *Posztmodern internettanulmányok.* A posztmodern szemléletű „tanulmányok” (*studies*) szakítanak a bevett diszciplínákhoz és kutatási módszerekhez való ragaszkodással, és individuális kutatási stratégiát választanak. A hagyományos diszciplínák metodológiáiból a vizsgált témához legalkalmasabbnak tűnő, akár esetről esetre változó módon összeállított és konkretizált „komplex” eljárásokat konstruálnak és alkalmaznak. A „tanulmányok” (*cultural studies, science and technology studies (STS), internet studies* stb.) eljárásai hasznosak komplex jelenségek kutatásában, mivel a diszciplináris korlátokon túllépve lehetőséget teremtenek a kutatott téma specifikumainak megragadására. Előnyben részesítik konkrét jelenségek, tapasztalatok elemzését, s *esettanulmányok* révén konkrét tények előállításában jeleskednek. Az ilyen módon konstruált internettanulmányok általában az internet sajátos természetének megértésében releváns, de az egyes esetekben alkalmazott eltérő módszerek miatt az elméleti általánosításokat lehetetlenné tevő ismereteket nyújtanak.¹⁸

3) *Internettudomány.* Az internet komplex jellege miatt az internettudomány multidiszciplináris metodológiával dolgozik. Kritikus elem az internet lényegi meghatározottságaival kapcsolatos állásfoglalás – nincsen ugyanis általánosan elfogadott álláspont. Az internet alapvető meghatározottságára vonatkozó eltérő előfeltevések nyomán Tsatsou az elméletek három csoportját különítette el.¹⁹ Ezek az internetet rendre úgy értelmezik, mint a) egy alapvetően technikailag konstruált társadalmi entitást, illetve, mint b) egy olyan társadalmi entitást, amelyik szükségszerűen részt

16 | Pl. Manuel Castells: *A hálózati társadalom kialakulása*. Ford. Rohonyi András. Gondolat–Infonia, Bp. 2005.

17 | Pl. *Oxford Internet Institute* 2001-től – <https://www.oii.ox.ac.uk/>; *Association of Internet Researchers (AoIR)* 1998-től – <https://aoir.org/>; *The ICTs and Society Network* 2008-től – <https://icts-and-society.net/>; *The International Association for Computing and Philosophy (IACAP)* 2004-től – <https://www.iacap.org/>; *First Monday* 1996-től – <https://firstmonday.org/> stb.

18 | Tai-Quan Peng et al: Mapping the Landscape of Internet Studies: Text Mining of Social Science Journal Articles 2000–2009. *New Media & Society* 15/5, 2012. 644–664. A szerzők 27 000-nél több cikket dolgoztak fel.

19 | Panayiota Tsatsou: *Internet Studies: Past, Present and Future Directions*. Ashgate, Farnham 2014.

vesz a társadalmi lét reprodukciójában vagy, mint c) a társadalmi létmód egy különös szerveződését.

4) *Internetfilozófia*. A diszciplináris tanulmányok érzéketlenek az internet sajátos vonásaira, a „tanulmányok” elvetik az elméleti általánosítás lehetőségét, az internettudományban nincsen konszenzus az internet lényegi meghatározottságairól. E módszertani nehézségek láthatóan az internet értelmezéséhez, természetéhez és karakterisztikumai azonosításának problémáihoz kapcsolódnak, vagyis szükségesnek látszik az internet (és az internetkutatás) filozófiai elemzéseit folyamodni. Valójában egy tudományterület kialakulása során tudománytörténeti tapasztalatok szerint is meghatározó jelentőségű az adott tudományos diszciplína tárgyának és metodológiájának filozófiai tisztázása. Semmi se szól amellett, hogy az internet tudományos leírása másként formálódna.

Az internetfilozófia fontosabb kérdései: Mi az internet? Melyek legfontosabb, alapvető meghatározottságai és tulajdonságai? Milyen az internet viszonya világunk összes többi létezőjéhez? Az internetfilozófia – más filozófiákhoz hasonlóan – szükségképpen plurális. Képviselői általában az internet konstrukciója előtt is létező filozófiai rendszerek szemléletmódjaival törekszenek az internet és az internethasználat új tapasztalatainak értelmezésére.²⁰

Az internetkutatás nyilván képes feltárni az internet létrehozásának és használatának számtalan társadalmi és kulturális következményét. A kutatási eljárások említett problémái miatt azonban nem könnyű eligazodni a következmények között, számbavételük, besorolásuk, esetleges perspektíváik felismerése további metodológiai előfeltevések nélkül jószerivel megoldhatatlan feladat. A legfontosabb következmények talán a következők:

a) „Tudományosan” igazolódni látszik az internet „mindenütt jelenvalóságának” naiv tapasztalata. A beazonosított *következmények az emberi élet minden területén* megjelennek, illetve a „mindenütt jelenvalóság” feltevésével vagyunk képesek a különféle módszerekkel azonosított következményeket egyaránt figyelembe venni.

b) A kimutatható következmények egyértelműen a modern értékrendtől való elszakadás és a posztmodern értékrendbe való átalakulás folyamatába illeszkednek. A pluralitás, a virtualitás, az individualitás, a töredezettség, a hatalomellenesség és a benne foglalt modernitás valamely netes realizációi az új emberi létviszonyok adottságainak tűnnek. Illusztrációként utalhatunk pl. a személyiség transzformációjára²¹ vagy a modern valóság helyébe lépő posztmodern virtualitás mindent átható jelenlétére.²² Az internet (válság) *genealógiájával* a posztmodern értékek realizációinak dominanciája jól értelmezhető.

20 | Vö. *Philosophical Engineering. Toward a Philosophy of the Web*. Szerk. Harry Halpin-Alexandre Monnin. Wiley Blackwell. Chichester/Malden/Oxford 2014; Alexandre Monnin–Harry Halpin: *Toward a Philosophy of the Web: Foundations and Open Problems*. *Metaphilosophy* 43(4), 2012. 361–379; Hubert Dreyfus: *On the Internet*. 2nd ed. Routledge, London, New York 2009; Charles Ess: *Digital Media Ethics*. Rev. 2nd ed. Polity Press, Cambridge, Malden, MA. 2013; *(Re)Inventing the Internet: Critical Case Studies*. Szerk. Andrew Feenberg-Norm Friesen. Sense Publishers, Rotterdam 2011; Ropolyi: *Az Internet természete*; Ropolyi: *APA Newsletter*.

21 | Vö. Ropolyi: *Digitális identitás*.

22 | Vö. Ropolyi László: *Virtualitás és valóság. Többség II/1 (IV)*. 2010. 5–49. Ropolyi László: *Virtualitás mint harmadik létszféra. Magyar Tudomány* 178(8). 2017. 918–928.

c) Az internethasználat mindenre kiterjedő következményei közötti tájékozódást segítő, további hasznos módszer *kultúrtörténeti analógiák* keresése. Tanulmányozásuk során felismerhetővé válnak az internethasználat lényegi összefüggései, értelmezhetőek lesznek e komplex szituáció ok-okozati relációi, a szükségszerű és esetleges viszonyok, láthatóvá válnak lehetséges perspektívák. Ezúttal három hasznos analógiát említünk meg: a tudás reformációja, a probabilizmus és posztigazság, valamint a társadalmi lét és a hálólét formálódásának analógiáit.

A *tudás reformációja* analógiájával az internethasználat első (a kezdetektől a 2010-es évekig terjedő) harminc évének társadalmi és kulturális következményei értelmezhetőek.²³ Az internethasználat első évtizedeiben a modernista kulturális korlátok alól való felszabadulás élménye dominált – világtörténelmi léptékű haladás lehetősége sejlett fel. De az is kiderült, hogy az individuális függetlenség és szabadság kibontakozása egyúttal individuális kiszolgáltatottsággal és elidegenedettséggel is fenyeget, s a megvalósuló alternatívák közötti választás csak tudatos állásfoglalások küzdelmes érvényesítésével realizálható.

Ennek a küzdelemnek az internethasználat második szakaszában (az utóbbi 15 év során) kibontakozó folyamatait segít értelmezni a *posztigazság és probabilizmus analógiája*.²⁴ Napjainkra a netkultúra emancipációs szerepének és civilizációs következményeinek optimista érzülete lényegesen meggyengült, talán meg is semmisült. A változások alapja az internethasználat (mindenekelőtt a közösségi média, azaz a Facebook, az X, a YouTube s társaik közegében) megfigyelhető átalakulása: összeesküvés-elméletek, álhírek jönnek létre nagy számban, dezinformációs törekvések jelennek meg és terjednek megállíthatatlanul a hálózatokon.

Az egyetlen „objektív” valóságba, a „tények” kétségbevonhatatlanságába, a tudás, az ismeretek, az információk ellenőrizhetőségébe vetett hit tömeges megrendülése, az „alternatív” tények, valamint az igazság radikális individualizálódása, relativizálódása és pluralizálódása iránti tömeges igény korunk fontos netkulturális törekvése. Van igazság, de sok. Az egyetlen igazságot nélkülözni kénytelen korszak, a *posztigazság* kora jött el.²⁵

Együtt kell élnünk a posztigazsággal, el kell fogadnunk, hogy a valóságértelmezések az individuumoknál generálódnak, legfeljebb ezek valóságosságát és igazságát használhatjuk egy esetlegesen szerveződő, közös virtuális világ konstrukciójában.

Ezen aktuális fejlemények mértéktartó értékelését is segíti, ha most végül felidézük az internethasználat ama, kezdetektől mindmáig tartóan érvényesülő következményeit, amelyek a *társadalmi lét és a hálólét formálódásának analógiáiban* tárulnak fel.

A hálólét mint harmadik emberi létmód

A hálólét megjelenése a modernitás válságának közvetlen következménye ugyan, de a válság gyökerei sokkal mélyrehatóbbak, következményei sokkal átfogóbbak. Valójában radikális változás zajlik az emberi lét minden korábbi formájához képest,

23 | Vö. Ropolyi László: A tudás reformációja. *Korunk* 2001/1. 38–45; Ropolyi: *Az Internet természete*.

24 | Vö. Ropolyi László: Filozófiai posztoktól a posztfilozófiákig (II.). *Korunk* 2024/9. 108–116.

25 | Vö. Ropolyi László: Filozófia a posztigazság korában. *Polanyiana* 2022/1. 38–62.

amelynek igazi jelentősége csak az emberré válás körülményeivel való összevetésben mutatkozik meg. Azt is mondhatjuk, hogy a modernitás válsága az egész eddigi emberi történelem válságaként is felfogható, így a hálólét megjelenésével az emberi történelem új szakasza veszi kezdetét.

Hasznosnak tűnik a társadalmi létet meghatározó alapvető tényezők változásait részletesebben vizsgálni, szembevetni ugyanis, hogy az internet használata során mindazok a determinációs tényezők, ill. identitásformáló viszonyok megváltoznak, amelyek szerepet játszottak az embernek az állatvilágból való kifejlődése, az emberi társadalom kialakulása folyamatában: az eszközhasználat, a nyelv, a tudat, a gondolkodás, valamint a közösségi viszonyok együttes átalakulása zajlik.

Az állati eszköz- és nyelvhasználat, az állati tudat, az állati társas viszonyok egyidejű átalakulása, a változások összefonódó sorozata az ember kialakulásához, a kultúra és a társadalom létrejöttéhez vezettek. Napjainkban az internethasználat hatására *ugyanezeken* a területeken zajló erőteljes változások is *egyidejűek*, egy irányba mutatnak, egymást erősítő hatással, *összekapcsolódó* változássorozatot indukálnak. Az emberi lét viszonyait érintő változások mennyisége *analóg módon* ismét a létviszonyok minőségi átalakulását eredményezi: ez a hálólét kifejlődésének folyamata.²⁶

Az élővilágra jellemző, egyszerűbb reprezentációs stratégiákból kifejlődő emberi kettős (majd többszörös) reprezentációs stratégia a nyelv, a tudat, a gondolkodás és a kultúra kialakulásának nélkülözhetetlen feltétele. Az internet egy további reprezentációs közeget alkot, amelyben – mint valamiféle világméretű „elmében” – az ember teljes világa ismételtelen reprezentálódik. Másrészt a szóbeliség és az írásbeliség korszakai után lényegében minden ember számára biztosítja saját világának képi (vizuális) reprezentációját is. A nyelv, a beszéd, az olvasás és írás, az emlékezet, a gondolkodás ehhez igazodó átalakulásának folyamatában élünk.

Míg a „hagyományos” emberi kultúra a „természetadta” viszonyok átértelmezésével keletkezik, s folyamatos átalakításával valósul meg, a hálópolgárok netkulturális praxisa már a társadalmi viszonyok átértékelésére irányul, s tevékenységük révén formálódik a netkulturális viszonyrendszer, amely a hálólét viszonyainak meghatározó tényezője.

Az állati társulások alapvetően „természetadta” közösségeit felváltotta az emberek közötti eszközhasználaton alapuló közvetett, valamint a nyelvhasználaton alapuló, közvetlen kommunikatív aktusok következtében célszerűen szerveződő emberi közösségstruktúra.

A közösségek által létrehozott kultúra mellett egyre jelentősebb szerepet kap az individuális netkultúra. Ennek során nagymértékben visszaszorul a kultúrát előállító, illetve elfogyasztó szereplők tradicionális különválása. A hálópolgárok saját világainak milliárdjai népesítik be a kiberteret. A tudományos kultúra rovására teret nyer az esztétikai kultúra, a kulturális tevékenységet meghatározó emberi képességgé a képzelet válik.

A hálólét létrejöttére és kibontakozására vonatkozó – talán szokatlanul ambiciózus – elképzelés megalapozottabb kifejtésére, illetve részleges alátámasztására szükséges, de aligha elégséges az internethasználatához kapcsolódó, számtalan változás részben

26 | Vö. Ropolyi: *Az Internet természete*; Ropolyi László: Prolegomena egy hálólételemlethez. In: *A kommunikatív állapot. Diszciplínák rekonstrukciók*. Szerk. Bajnok Andrea et al. Typotex, Bp. 2012. 145–154.

rendezett bemutatása. Hiszen az emberi lét, az ember világa, a valóság és az igazság összefonódó változásainak értelmezése evidensen filozófiai feladat. Emellett az internet egy olyan létező, amely épp most jön létre, és most kell válaszolnunk a kérdésekre: Mi az internet? Melyek legfontosabb, alapvető meghatározottságai és tulajdonságai? Milyen a viszonya világunk összes többi létezőjéhez?

Ebben a helyzetben az internet és használata filozófiai megértésének igényével kialakítottunk egy ún. *arisztotelészi* (vagy inkább arisztotelianus) *internetfilozófiát*. Ez Arisztotelész filozófiájának (metafizikájának, oksági elméletének, természetfilozófiájának, valóságértelmezésének stb.) szellemében napjaink technika- és tudományfilozófiai, kommunikációfilozófiai, kultúrafilozófiai és organizációfilozófiai komponenseiből épül fel.²⁷

Internetfilozófiánk az „internetet, mint internetet”, annak *minden* vonatkozását figyelembe véve szemléli, összes aspektusát magában foglaló *egészként* azonosítja és érti meg. Valóságos természete olyan módon tárul fel, hogy a világban található minden más létezővel kapcsolatba hozzuk, azaz ebben a folyamatban egyszerre formálódik az internet teljességének és a világ teljességének elképzelése.

A hálólét új emberi létmódként való értelmezéséhez az arisztotelészi internetfilozófiának az eredményeivel szeretnénk hozzájárulni. Az internetet négy – jól elkülöníthető, de nyilvánvalóan összekapcsolódó – megközelítésben vehetjük szemügyre: mint technikai terméket, mint kommunikációs szereplőt, mint kulturális közeget és mint önálló organizmust.

1) Az internet technikai megközelítésben egy mesterségesen létrehozott és fenntartott, kiterjedt virtuális szféra, amelynek a működtetéséhez egyaránt nélkülözhetetlen hálózatba kapcsolt, digitális számítógépek működése, valamint emberek konkrét, individuális interpretációs gyakorlata.

2) Az internet kommunikációs megközelítésben tudatosan létrehozott és fenntartott, kiterjedt, virtuális plurális közösségek hálózata, amelynek a működtetéséhez hálózatba kapcsolt, kommunikációs gépek összehangolt működése, valamint a saját kommunikációs szituációk feletti individuális uralom szükséges.

3) Az internet kulturális nézőpontból a modernitás világával elégedetlen ember mesterségesen létrehozott és fenntartott virtuális emberi közösségeinek olyan hálózata, amelyben a netkultúra individuális szabadságra és függetlenségre alapozott posztmodern értékrendje érvényesül.

4) Az internet organizációs megközelítésben rendszerekből, hálózatokból és kulturális univerzumokból szerveződő önálló szuperorganizmus, amelynek alakulását a mesterségesen előállított, a netkultúra posztmodern értékeivel átítatott, virtuális közösségek hálózatába lépő, késő modern ember „otthonteremtési” vágya mozgatja. Az internet az ember számára egy új létszféra közegét biztosítja, a hálólét kizárólagos hordozója. A hálólét a „hagyományos” társadalmi közösségek és e közösségekben érvényesülő kultúrák átalakítása révén jön létre.

27 | Vö. Ropolyi: *Az Internet természete*; Ropolyi: *APA Newsletter*; Ropolyi László: An 'Aristotelian' Philosophy of the Internet. In *13th ACM Web Science Conference 2021 (WebSci '21 Companion)*, June 21–25, 2021. ACM, New York, NY, USA 2021. 80–84. <https://doi.org/10.1145/3462741.3466811>; Ropolyi László: Internetfilozófia és hálólételemélet. In: *Természetesen digitális*. Szerk. Gagy József-Vajda András. Scientia Kiadó, Kolozsvár 2021. 19–30.

Összegezve: az internet a késő modern ember által létrehozott, a korábbi (természeti és társadalmi) létszférákra ráépülő, de azoktól határozottan elkülönülő, új emberi létmód közege. Ezt a formálódó új létmódot nevezzük *hálólétnek*.

*

A társadalom a természeti szférából kifejlődő, arra ráépülő virtuális viszonyrendszer. A hálólét a társadalmi szférából kifejlődő, arra ráépülő virtuális viszonyrendszer. Azaz az ember immár nem két, hanem három világ polgára: egyszerre természeti, társadalmi és hálólétlakó. Az emberi élet centruma elmozdul a hálólét felé. Az egyes szférákhoz való hozzáférés szabadsága, a létszférák egymáshoz való viszonya változatosan, ma még beláthatatlan módon alakul. A hálólétforma a konkrét lét birodalma. A hálólétbe lépve „ismét” kezdetét veszi az emberiség „igazi története”, a társadalmi létből a hálólétbe való átmenet az elvont emberi képességekre alapozott élet birodalmából a konkrét képességekre épülő élet birodalmába visz át.

Three Worlds

Keywords: internet, internet use, technological constructivism, postmodern, netity/web-life

It is widely accepted that universal internet use has a significant impact on people's lives. The prevailing understanding in Internet research is that Internet use has inevitable and diverse social and cultural impacts, and the task is to explore these and identify the social and cultural consequences through critical considerations. However, this time we argue that it is more than that: it is not just a transformation of society and culture, but a new mode of being that is developing and taking shape today. We call this new human way of being netity/web-life and identify it as a third mode of human being, building on the previously evolving human modes of being - natural and social. We find that, as a result of the use of the Internet, the human being is now a citizen of three spheres of being/three worlds, comprising the spheres of nature, society and netity/web-life.